



УДК 801.81:398.88(=161.2)''08/11''

Оксана ГАЛАЙЧУК

ТРАДИЦІЙНІ ЕПІЧНІ ФОРМУЛИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ РЕЛІКТІВ ЛИЦАРСТВА В КОЛЯДКАХ ТА ЩЕДРІВКАХ

Виокремлені і проаналізовані традиційні сталі формули-кліше військового характеру в українських колядках та щедрівках. Доведено, що у князівські часи українці мали лицарсько-дружинну поезію, релікти якої заховались у різних жанрах української усної словесності як *loci communes*.

Ключові слова: *loci communes*, формули-кліше, колядки та щедрівки, лицарство.

© О. ГАЛАЙЧУК, 2018

Героїчний епос українського народу належить до найархаїчніших видів народної творчості. Як слушно стверджував Михайло Грушевський, він «жив довго в українських землях, складаючись в певні цикли та виробляючи певні загальні, типові поетичні образи, котрими орудувано при різних перебігах і відмінах старих поем» [7, с. 289].

Численні наукові дослідження *loci communes* в героїчних епосах різних народів лише доводять їх універсальність. Те, що т. зв. «спільні місця», чи «постійні формули» у скандинавській епічній поезії належить трактувати не як літературне запозичення, а як паралельне використання спільних фольклорних традицій, довів у своїй статті Енвер Макаєв [19, с. 408—417]. Цю думку продовжив Єлеазар Мелетинський [47; 21], виокремивши в епічній героїчній поезії часопросторові формульні відношення та формули моделювання ситуації.

Як саме елементи пісень одних жанрів виявляються в інших, пояснював Філарет Колесса: «Народні пісні оповідного змісту характеризує зв'язкість і схематичність (в протилежності до повноти опису в думах): хід подій зазначається тільки в загальних зарисах, із пропусками, яких треба догадуватися. Кожна строфа творить неначе окрему заокруглену цілість; зв'язок строф буває доволі слабкий, що й улекшує їх переміщувати, пропускати, або й помножувати та переносити з одної пісні до другої; сюди належать улюблені *loci communes*, мандрівні строфи, як спільна приналежність кількох пісень подібного змісту» [11, с. 29—30].

До *loci communes* Ф. Колесса зараховував ряд поетичних зворотів та образів на змалювання різних ситуацій, почуттів і настроїв, формули запитання, прокльону; використання «епічного чистотри і т. зв. трихотомії (поділ ідеального, себто, уявного поля зору на три частини), трикратне взивання, повторювання дії...» [11, с. 27] тощо.

Деякі дослідники фольклорних текстів на позначення стійких, традиційно повторюваних формул використовують термін кліше, формули-кліше [3, с. 72; 22, с. 7; 9, с. 24]. Сам термін кліше, за словами Юрія Рождественського, був запропонований на початку ХХ ст. французькими мовознавцями і означав «готові, відтворювані одиниці мови»: «В мовознавстві існувало різні тлумачення об'єму мовного матеріалу, якого треба відносити до відтворюваних, а не творених в момент мовлення виразів. В найвужчому розумінні до кліше відносили тільки фразеоло-

гізми, в більш широкому значенні — також і слова, і морфеми, і граматичні конструкції. В останньому випадку кліше — те саме, що термін *pattern* «образок» в американській лінгвістиці» [34, с. 213].

Григорій Пермяков, автор «теорії кліше», до клішованих конструкцій відносить фразеологізми, прислів'я і приказки, як мовні одиниці, втілені в межах одного речення, і загадки, байки, анекдоти, шванки, повчальні казки, які представляють собою замкнутий ланцюг речень. Ці останні кліше автор називає надфразовими єдностями [30, с. 51]. Обмеження у своєму дослідженні вище переліченими фольклорними жанрами Г. Пермяков пояснив малоформатністю своєї праці, великою кількістю й розмаїттям надфразових єдностей, а також винятковою складністю багатьох із них: «...ми, зокрема, виключаємо з кола належних до аналізу форм усі тексти «спеціального призначення» типу замовлянь чи молитов, а також плачі, обрядові і інші пісні, народні драми і хороводи, де слово є лише одним із складових елементів більш широкого синкретичного дійства, і зосереджуємо увагу на чисто оповідних текстах повчального характеру, які використовуються в звичайному мовленні і без будь-якого додаткового (музичного чи драматичного) супроводу» [30, с. 52].

Федір Буслаєв, досліджуючи епічні вирази української поезії, порівняв формули із «Слова о полку Ігоревім», скандинавських саг, фрагментів південнослов'янського та західноєвропейського епосу з мовними формами українських пісенних текстів (взятих в основному зі збірника Михайла Максимовича). У результаті дослідження вчений виділив кілька основних типів цих художніх формул: битва — оранка; битва — бенкет; наближення війська до поля битви — насунання грозової хмари; переможці мостять мости захопленою здобиччю; перетворення людей у тварин; Дунай — загальна назва для будь-якої ріки [1, с. 19—44]; годувати тварин списом — відважно битися [1, с. 19—44].

Метою нашої статті є виокремити і проаналізувати сталі епічні формули в текстах календарного-обрядового фольклору, а саме в колядках і щедрівках, доповнивши їх билинним матеріалом і формулами-кліше «Слова о полку Ігоревім», і таким чином довести, що в князівські часи українці мали лицарсько-дружинну поезію, релікти якої заховались в інших жанрах української усної словесності.

Фіксація *loci communes* дасть змогу в подальших дослідженнях виокремити більш важливі для кожного фольклориста і етнолога *loci rarities* (національні особливості).

Одним із найпоширеніших епічно-символічних образів, притаманних колядкам, є бій, битва, що метафорично передано через дію *орання / засівання / жнива*. Цю художню формулу виділив Ф. Буслаєв у праці «Об эпических выражениях украинской поэзии» ще у 1850 р. Згодом його думку підтвердив Олександр Потебня, зауваживши, що в художніх образах такого типу риси первісного землеробського побуту частково були замінені військовими [32, с. 130—133].

У текстах колядок слуги відпрошуються в господаря «*неміряне поле поміряти, вірненьким плугом зорати і яру пшеницю засіяти*» [44, s. 83]. Образ вірного плуга перегукується із постійним епітетом вірний кінь, вірненький кінь. В іншому тексті слуги, отримавши плату за службу неліченими грішми, неїждженими кіньми та неміряними полями, обіцяють господареві славу: «*Широкі поля переміримо; ой засієме золотими стрілками, заволочимо тугими луки, тугими луки, вороними кіньми*» [4, с. 159—160].

Часто слуги просяться у пана на війну, образ якої символічно передається через процес *орання / засівання*:

*Й а й у тую землю да не ораную,
І не ораную, і не сіяную:
Ми ж тую землю лучком зоремо,
Лучком зоремо, жемчугом засіємо* [14, с. 150].

*У невір-землю, у Туреччину,
У Туреччину, у Німеччину:
Ми ж ту землю коп'єм зіб'ємо,
Стрілками засієм, кіньми заволочим!* [14, с. 191].

*У тую землю, у турецькую.
Ми ж тую землю да розоримо,
Буланими кіньми розіб'ємо,
Гострими копитами та ізоремо,
Гострими стрілками та засіємо,
Тугими лучками заволочимо.
Возьмем за сю немиряночку...* [14, с. 191].

*...на мирову землю.
Ми ж тую землю коп'єм розоремо,
Коп'єм розоремо, пшениці насіємо,
Габельками заволочемо,
Слізоньками та й примочимо* [14, с. 192].

Інколи пан / господар сам бере участь у роботі — битві: «*Ой там Василько коп'єм орає, коп'єм орає, стрілкою сіє, стрілкою сіє, лучком волочить*» [14, с. 158]; «*Шаблями орав, стрілкою сіяв, [стрілкою сіяв], лучком волочив. Як уродило зеленее жито, да й зібрав женців сімсот молодців...*» [6, с. 19—20].

В іншій колядці панове-братове випитуються у пана, який повернувся з війни: «*Що там чувати в Венгерській землі?*» На що пан відповідає: «*Добре чувати в Венгерській землі: Венгерська земля преч поорана, преч поорана и посіяна, пав'яним перцем заволочена, ясним мечем обгорожена, ясними мечі від злої тучи*» [42, с. 433].

У деяких варіантах військо грізно обіцяє: «*Пруську землю та й ізоремо, та й посіємо дрібне насіння, дрібне насіння, червоний мачок. Та й зіжнемо го шабельочками, та й змолотимо нагайочками, та й повеземо пруському царю, пруському царю в подаруночку. Подарунок дали, голову втяли*» [14, с. 241].

Кістями полеглих воїнів засіває поле автор «Слова про похід Ігорів»:

*Береги криваві немизькі
Не добром-збіжжям засіяні, —
Засіяні кістями синів руських* [36, с. 57].

Символіка війни, бойових дій у «Слові про полку Ігоревім» також передається через художній образ «засівання»:

*Той-бо Олег мечем незгоду кував,
Стріли розсівав по землі* [36, с. 25].

Інколи воїни в колядках символічно зображені женцями (чисельністю 700), битва, відповідно, подається як жнива, а вороже військо — яра пшениця, збіжжя: «*[...] женціу збирати: збиремо женціу сім сот молодціу, гей то молодціу добиранії! Червоні барви з ясними мечи, яру пшеницю ми бо зіжнемо [...]*» [4, с. 128].

«Слово о полку Ігоревім» змальовує символічний образ «битва — жнива» розгорнутою поетичною картиною:

*Не снопи кладуть на Немизі, —
Кладуть голови молодецькі,
Молотять ціпами булатними,
Стелять на току життя,
Одвіають душу від тіла* [36, с. 57].

У билинах запекла битва зазвичай передається через образ косовиці. У кількох текстах, які оповіда-

ють про славного богатиря Іллю Муромця, зустрічаємо опис боротьби героя з ворогом — знищення татарського війська порівнюється з косовицею: «*Стал он бить ту силушку великую, а он силу бьет — будто траву косит*» [2, с. 101, 159]. В колядках / щедрівках формулу битва — косовиця не зафіксовано.

Символічна формула *битва-бенкет* також не є типовою для колядок та щедрівок. Єдиним винятком є колядка із мотивом повчання матері, у якому відсутній обов'язковий елемент неслухняності, проте є момент, в якому воїн просить чужого царя відпустити його додому:

*Ой царю, царю, німецький княже,
А пусти-ж мене в Підгір'я наше* [5, с. 37].

Втрачений композиційний елемент мав би, ймовірно, оповідати про полон, у який потрапив парубок, бо «німецький князь» відповідає:

*Ой підеш, підеш, дружино,
Але як вінеш черлене вино* [5, с. 37].

Епічна формула «випити черленого вина» скоріше за все має означати «криваву битву», «смерть», як у «Слові про похід Ігорів», і, відповідно, відповідь німецького князя є описовим зворотом поняття «ніколи». Продовження колядки різко змінюється у розмірі, що може свідчити або про контамінацію її з фрагментом іншого тексту, або, що більш вірогідно, інформант забув слова пісні і приблизно переповів її зміст:

*А гречний панич, хлопець-молодець
Написав писмо до своєї мами:
Ни журит-ко си та ви за мене,
Бо мині си тут добре поводит...* [5, с. 37].

Формула «випити черленого вина» з уст чужого царя звучить як погроза і чітко перегукується із епічною «криваве вино» у «Слові про похід Ігорів». Як зауважив Дмитро Чижевський: «Опис дійсних подій на кожному кроці замінені символічними натяками: навіть про головну подію — поразку Ігоря — говорить так: «Тут не вистачило кривавого вина, тут хоробрі русичі закінчили пир: сватів напоїли й самі полягли за Руську Землю... Все в пісні є символ: криваве вино — кров, пир — бій, сонця або соколи — князі, полум'яні стовпи — молоді княжичі і т. д. Зрідка символіку пояснює сам автор. Давній слухач або читач легко розумів загальнозживані в ті часи образи. Бій — не лише пир, але й посів або жнива...» [41, с. 78].

Епічна формула «наближення війська до поля битви = насування грозової хмари» несе символічне навантаження на позначення великої кількості. Незліченну кількість княжого війська колядки передають через традиційно повторювані метафоричні вислови. Одним із таких сталих конструкцій є слово *хмара*, яке має додаткове, переносне значення — багато. У «Словнику української мови» за редакцією Б. Грінченка, читаємо: «Хмара, ри, ж. Множество, маса. *Хмарою йдуть люде*» [35, с. 404—405].

У текстах українських колядок та щедрівок бачимо такі формульні співвідношення на позначення чисельності війська:

а) *військо — чорна хмара*:

*...виходить же нам чорна хмаронька.
Але не є то чорна хмаронька,
але но є то напередовець,
напередовець — красний молодець* [44, с. 78—79].

Пояснюючи слово *передовець* О. Кольберг тлумачить його як *grzewodnik* — ватажок, очільник, що, очевидно, свідчить про те, що парубок виходить на чолі такого багаточисельного війська, яке здалеку здається чорною хмарою [44, с. 78—79].

Автор «Слова о полку Ігоревім» також використовує цю традиційну формулу: «Черные тучи с моря идут, хотят прикрить четыре солнца» [36, с. 21].

У билинах на позначення незліченної кількості війська застосовується формула «*черным-черно*»: «Повалила силушка черным-черно, а черным-черно, как черны воронб» [2, с. 101].

б) поширеним є метафоричне відображення *військо — пара з коней — чорна хмара*:

*Ой, за горою, за високою...
там чорна хмара та виступає!
Не чорна хмара, то з коній пара,
поперед коній гордий молодець...* [44, с. 101].

*Поза лісом, лісом темненьким
виступила чорная хмара.
Ой то не хмара — то з війська пара*
[38, с. 122—123].

в) багаточисельність війська презентує також непряме порівняння *голуби гули*, яке уособлює сильний шум, гул:

*Ой з-за гори, гори голуби гули,
то ж не голуби — то коней пара,
то коней пара — жупанів хмара* [42, с. 272].

Можемо припустити, що у тексті пропущено прийменник *з*: *з коней пара*. У цьому випадку логічним буде образ не пари (двійко) коней, а пара (природне явище), яка утворюється від скупчення великої кількості когось — у конкретному випадку вершників (жупанів);

г) від великого скупчення воїнів здригається земля: «*Військо рушає, світ ся здригає*» [24, с. 42].

д) як варіант символічної формули *військо — хмара* трапляється формула *військо — дим*:

*Ой дими-дими понад лугами,
не єсть то дими — єсть то пороми.
Да й загадано цьому войску йти...!*

Одними із традиційних епічних образів є образи «*чорного ворона*» і «*чорний пожару*» на позначення лиха, болю і страждання.

«**ВОРОН**, в о р о н а — за народними уявленнями нечисті (диявольські, прокляті) і зловісні птахи, пов'язані з світом мертвих [...]. Хижість і кровожерливість, виокремлюючи передусім В., зближує його в народних уявленнях і обрядах з іншими хижаками: шулікою, яструбом (ср. калуж. ворон «ястреб»), «вовком» [8, с. 434]. Найчастіше проявляється у зв'язку з потойбіччям, з мертвими, з душами покійників. Це віщий птах. За різними повір'ями, живе від 100 до 300 років, провіщає смерть, напад ворогів, володіє магічним каменем, в билинах дає поради героям, в казках вказує на місце закопаного скарбу, в піснях приносить звістку матері про смерть сина. Характерними мотивами в уявленнях про ворона є хижість, кровопролиття і розбій, що тісно пов'язує його з вовком. Чітко простежується його зв'язок з війною, військом, битвою, смертю [8, с. 434—438]. Наприклад, «у болгар шумне скупчення В. в селі провіщає загибель його мешканцям через мор чи напад турків. Зграї В. і ворон вважались колись провісниками татарського набігу (пол.). В. завжди летить за військом, очікуючи на поживу (болг.). Про кровожерливість В. свідчить його крик, який передається вигуком: «Кроу, кроу!» чи «Криві, криві!» (смолен.)» [8, с. 436].

Микола Сумцов зауважував, що характерною особливістю древнього світобачення був розподіл

¹ Зап. Галайчук В. 18.08.1998 р. у с. Сукачі Іванківського р-ну Київської обл. від Юрченко Марії Іванівни, 1929 р. н.

всіх предметів видимого світу на дуалістичному началі приналежності до бога добра чи бога зла. Не минув такої приналежності і ворон. В одних країнах він отримав священне значення, в інших — демонічне. В народів християнського віросповідання переважило останнє [37, с. 24—25].

Цю думку підтримав М. Костомаров: «Ворон-птаха» — злий провісник смерті, горя і лихоліття. В піснях козацьких він — нерозлучний, грізний сторож убитого:

*Чорний ворон прилітає, тіло об'їдає,
Біле тіло об'їдає, кістки покидає.*

І мало того, що він відправить йому страшний похорон; птах прилетить ще з вісткою до нещасної матері насміятися над нестерпним болем бідного серця» [15, с. 101].

Дослідниця орнітоморфних уявлень про душу у різноманітних світових культурах Марія Маєрчик простежила зв'язок між феноменом смерті та птаха. «Смерть ворожать [віщують] отсі звірята: сова, пугач, ворона, крук, синиця, зозуля, курка, киртиця і пес» [18, с. 93].

У колядках і щедрівках образ «чорного ворона» найчастіше зустрічається у текстах з мотивом завоювання чужого царя. Найчастотнішою формулою вживання є «чорний ворон залітає з слідів кривцю випиває»: «*Що ж єму з ніжок кров виступає, кров виступає, слід затопає. Ой чорний ворон ба й залітає та єго кровцю ба й попиває*» [25, с. 22], «*Чорний пожарець ножечки коле, ножечки коле, все підбуджає, що єму з ніжок кров виступає, кров виступає, слід заливає. А чорний ворон все залітає і з слідів кривцю все випиває*» [25, с. 23], «*А взяв же єго по пужареви, чорний пужарець ноженьки коле, ноженьки коле, все підбуджає, що сліди кровця все заливає, а чорний ворон все залітає, а з слідів кровцю все випиває*» [44, с. 84], «*Да повів же його да попіджаречком, да пожар ноженьки да поподпікував, да кровця слідочки да позаливала*» [42, с. 270—271], «*Прив'язав царя коню до хвоста, а пустив коня по пожарищі; а пожарь ніжки все поджигає, кривця слідки заливає*» [42, с. 279].

У тексті балади «Теща у полоні в зятя», яку реконструював І. Франко, також бачимо цю формулу:

*Взяв він її попри коні,
Попри коні на ремені.
Гей, сам їде на конині,*

*А тещенька по тернині;
Терня ноги пробиває,
Кровця сліди заливає;
Чорний ворон залітає,
Тоту кровцю ізпиває* [40, с. 116].

У колядних текстах переможеного невірного царя ведуть по «чорному пожарові», який коле ноги, внаслідок чого виступає кров, яку спиває чорний ворон. Образ «чорного пожару» є також традиційним для народних дум. Наприклад, у думі «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі», читаємо:

*...Тікало три братіки рідненькі,
Три товариші сердешні.
Два кінних, третій піший-піхотинець,
За кінними біжить-підбігає,
Чорний пожар під білі ноги підпадає,
Кров сліди заливає* [16, с. 32].

В поданому тексті, щоправда, відсутній епічний образ ворона, який випиває кров, але це можна пояснити тим, що формула вжита на початку твору, далі йде розвиток основного сюжету, який більш драматичний і відволікає на себе увагу слухача.

Марко Плісецький, аналізуючи згадану думу, вважав, що образ «чорного пожару» символізує біль і страждання: «... «чорний пожар», який, до речі, зустрічається ще в деяких українських піснях (колядках), пов'язаний насамперед зі страшним болем утікача, що збив ноги до крові: рани заліплює чорна земля й пісок...» [31, с. 16]. Ф. Колесса пояснював вираз «чорний пожар» як «чорний, вигорілий степ» [12, с. 67].

Формули-повтори Ф. Колесса вважав «внутрішнім предметом, утвореним від кермівного дієслова (раду радити, зиму зимувати, нічку ночувати)» [11, с. 27].

На значущій ролі повторів у фольклорному тексті наголошував Казимир Мошинський. За словами дослідника, роль повторів в народній поезії є гігантською. Повтори в цій поезії є елементом настільки потужним, настільки творчим і стихійним, що жоден інший чинник навіть приблизно не зрівняється з ним [45, с. 1418].

«Шум-дзвін». Одна із найпоширеніших початкових тавтологічних формул, яку частково описав Іван Денисюк у дослідженні «Релікти лицарсько-дружинної поезії та билинної поезії (знахідки у фольклорі волинсько-поліського ареалу)». На думку вченого, початкова формула весільної пісні «*Зашуміла дубровою-ка, задзвеніла дорожейка...*» чітко перегукується з

епічним «что ми шумить, что ми звенить» зі «Слова о полку Ігоревім»: «Ніби камертон, що настроював полк на похід, ці слова-дієслова, очевидно, слугували зачином лицарських пісень про похід, тим-то в поемі про Ігорів полк вони виступають у стягненій формі — як збудники асоціацій (а може, й ремінісценції) з усіма тоді добре знаваними лицарськими піснями... Це засвідчують і інші варіанти «похідних» пісень, у яких «ліс шумить, кремінь дзвенить», коли мчать вершники битим шляхом через ліс, через бір» [9, с. 120].

О. Потебня вважає, що шум дерева = сум, а відповідно, фразу «не шуми, смеречино» можна потрактувати як «не сумуй, радуйся» [32, с. 261].

Формула «шуміти-дзвеніти», окрім весільних пісень, є звичною і для колядок та щедрівок:

*Зашумлять тополі по чистому полі,
Та задзвенять мости з золотої трости*
[13, с. 125—126].

Передаючи динаміку руху молодого лицаря, який вдосвіта вибирається на полювання, поет використовує епічний художній прийом «летіти-шуміти»:

*Та й летит-шумит, аж зимля дрыжит.
Кінь воронийкий, хлоп молодийкий* [39, с. 37].

Як варіант ці епічні формули трансформуються у багатоваріантні:

— «шуміти-густи»:
*Шуміла-гула крутая гора.
Та й не вродила шовкова трава,
Тільки вродило зелене віно 2;*

— «дудніти-шуміти»:
*Як він їде, мости дуднять,
Мости дуднять, ліси шумлять* [14, с. 213—214];

— «бряжчати-шуміти»:
*Забряжчать мости все перстневії,
Зашумлять гаткі все вінковії* [20, с. 109—110];

— «шуміти-бриніти»:
*Зашумлять мости з жовтої трости,
Зашумлять гатки з ярої м'ятки,
Забринять стовпи все золотії* [14, с. 281].

— «стукати-грякати». Варіантом до формули «шум-дзвін» є вираз «стукнули-грякнули», яка є досить частотною у текстах колядок і логічно продовжує аудіоряд шуму:

² Зап. Галайчук В. 22.08.1998 р. у с. Богдани Вишгородського р-ну Київської обл. від Місниченко Надії Михайлівни, 1937 р. н., Голуб Ганни Іванівни, 1932 р. н.

*Стукнули, грякнули, як грім загремів.
Блиснули шаблями, як блискавиця* [42, с. 279].

*Стукнули, грякнули, мов великий дзвін,
Приїхали аж до цара в двір* [42, с. 278—279].

— «стукати-гримати»:
*Ой стучить, гремить з поля строжа,
Да вдариться в жовтій ворота* [42, с. 275—276].

Формули «мостити мости», «гатити гатки» є поширеними в епічній поезії. У «Слові про Ігорів похід», оспівуючи перемогу Ігорового війська в перший день битви, автор використовує повтор «мостити мости»:

*У п'ятницю рано-пораненьку
Розтопали вони полки погані,
Полки половецькі...
Тканинами, оксамитами та кожухами,
Ще й уборами пишними половецькими
Мости по болотах вимощували* [36, с. 19].

Ф. Колесса колядки з мотивом мостіння мостів зараховує до групи колядок любовного змісту, які пов'язані з різдвяними ворожіннями на сватання і своєю символікою часом нагадують весільні пісні [11, с. 46]. Численні приклади досліджених нами колядок, у яких трапляються формула «мостити мости», лише підтверджують думку ученого:

а) чарівні помічники обіцяють героєві допомогу у сватанні за збережене їм життя:

*Як будеш їхати
Паннусі сватати, (2 р.)
Помостю я мости
Все з тонкої трости, (2 р.)
Я погачу гатки
З кудрявої м'ятки* [29, с. 41].

*Ой як будеш їхать дівчину сватати,
То помостю мости із тонкої трости*
[23, с. 42—43].

б) парубок вихваляється, що, коли одружуватиметься, то

*Намощу мости все перстневії,
Погачу гаткі все вінковії,
Поставлю стовпи все золотії,
Повішаю короковки все шовковії* [20, с. 109—110].

*Да помостив мости битим таляром,
Засіяв поле дрібним жемчугом,
Позаймав ліса поголоснії,*

*А сам поїхав на горду войну,
На горду войну, по королівну* [14, с. 286].

*Поставив ворота з щирого злата,
Помостив мости все чугунні...
Сам поїхав на горду войну,
На горду войну по королівну* [6, с. 11].

г) парубоцька громада за певні послуги (молодець виводить їх з темного лісу, перевозить через Дунай) обіцяє йому допомогу при здобуванні нареченої:

*Як ти будеш їхати із-за гір по дівку,
Із-за гір по дівку, по королівну,
Помостим мости із жовтої трості,
Погатим гатки з ярої м'ятки,
Поставим стовпи все золотії,
Почепим ковра все шовковії* [14, с. 281].

*Та помостим мости з золотої трості,
Та погатим гаті із руги та м'яти,
Розкинем китайки по синьому морі*
[13, с. 125—126].

*Помостим мости все перстневії,
Погатим гаткі з зеленої мятки* [20, с. 107—108].

Отже, епічні формули «мостити мости», «гатити гатки» в українських колядках є одним із улюблених художніх прийомів і знаходить своє вираження у текстах з контамінованими військово-мисливсько-весільними мотивами.

Формули на позначення *часопросторових відношень*. За Єлеазаром Мелетинським, часові відношення реалізуються через використання двох формул, які перебувають між собою у відношенні додаткової дистрибуції — це формули «ранніх часів» і формули закінчення щасливого стану, різкого повороту в долях світу і героя.

У колядках і щедрівках часові відношення зазвичай реалізуються через зачинові формули «*Ой рано, рано кури запіли*» [27, с. 33; 5, с. 60—61], «*Ішли молодці рано з церкви*» [11, с. 173—174; 25, с. 64], «*В неділю рано в труби заграно*» [24, с. 42], «*Не бійся мене — заб'єш ти мене. Поїдеш же ти в неділю рано, тоді ж ти мене та й постріляєш, яснов шабельков та й порубаєш*» [25, с. 51], «*Йу неділеньку да й пораненько нам загадано всім на воєнку*»³ [схоже: 5, с. 37; 39, с. 113], «*Він ранійко встав, три*

³ Зап. Галайчук В. 11.07.1997 р. у с. Юрове Олевського р-ну Житомирської обл. від Слободянок Олександри Іванівни, 1936 р. н.

свічки зсукав» [39, с. 37], «*Раненько встає, личко вмыває*» [39, с. 46], «*Ой рано, рано зорі зоріли, та єще ранше господар устав*» [14, с. 193], «*Ой рано-рано всім загадано*» [20, с. 91—92], «*Ой кури, кури, не пійте рано, рано, рано, рано, раненько враз з зорою*» [44, с. 121], «*Ой рано, рано, лиш зазорало*» [43, с. 103].

Іноді на позначення ранньої години чи т.зв. прачасу в колядкових текстах вживається запитання: «*А що нам було з нащадку світа?*», — на яке колядник відразу ж відповідає: «*Ой не було ж нам хіба сина вода, синя вода тай білий камінь*» [4, с. 196—197] чи метафорична формула *схід сонця=колись дуже давно* «*Ой леском-леском сонечко сходить*»⁴.

Часто ця формульність втрачається у зачині, а залишається в рефрені:

*Ой на толоці та на муравці.
Ой раненько!
Там король руський коником грає* [25, с. 23].

*На горі, горі, на винограді
В неділю! В неділю рано
зелене вино саджено!
Стоїт світлонька мурованая...* [4, с. 231—232].

Трапляються варіанти колядок, в яких одночасно використано кілька елементів на позначення ранньої години:

*Ой рано, рано куройки піли.
В неділю, в неділю рано
Зелене вино саджено.
Ай бо ци раніше молодчик устав,
Три свічки зсукав* [39, с. 38].

На думку Є. Мелетинського, формула первісних, «ранніх часів» є безсумнівно типовим зачином, який майже буквально повторюється у найрізноманітніших народів в міфі і епосі. Як приклад вчений наводить кілька фраз із едичних пісень: «були ранні часи, коли жив Хюмир», «я пам'ятаю велетнів, народжених в ранні часи» та ін. Згодом, вважає дослідник, звертання до міфічних часів поступово стирається, проте залишається відбиток цієї формули. Про стереотипність даної формули свідчать не лише паралелі і локалізація у зачині, а й своєрідне її руйнування і перетворення, на кшталт «рано вранці».

⁴ Зап. Галайчук В. 17.07.1997 р. у с. Замисловичі Олевського р-ну Житомирської обл. від Процюк Ольги Герасимівни, 1928 р. н., Бабич Степаниди Микитівни, 1929 р. н.

Очевидно, аналогічний процес відбувся і з давньоруською героїчною поезією. Первісна епічна формула «ранні часи», яка означала міфічний час, першочас, поступово трансформувалась у формулу «рано раненько» і заховалась у текстах колядок з героїчними мотивами, набувши прямого значення ранньої пори доби, світанку.

Просторові відношення часто реалізуються через формули закінчення щасливого стану з метою вираження швидкості, раптовості переміщення з одного місця в інше [47] і більш властиві для епічних жанрів, наприклад, казок.

Формули моделювання ситуації. Типовими епічними формулами моделювання ситуації є «запитання — відповідь». Можна виділити кілька типів таких формул, збережених у колядкових текстах:

а) *запитування героя його імені і обов'язкова відповідь на нього.* Є. Мелетинський стверджує, що запитання імені і відповідь на нього трапляються і в гноміко-дидактичних, і в протодраматичних, і в епічних піснях. Такого типу загальні місця є в «Пісні про Хільдебранде», а також вони широко розповсюджені в епосі різних народів — слов'ян, тюрків та ін. [47].

Як приклад трансформації такої формули можна навести колядку, де мати називає лицаря-героя сином. На запитання громади, чому вона його так назвала, відповідає, що впізнала його по незвичайній сорочці. Далі вживається типова формула:

— *А хто ж ї носив?* (Сорочку. — О. Г.)

— *Гречний молодець,*

Гречний молодець, на ймня пан... [24, с. 43].

Наступним кроком є називання конкретного імені.

Іноді відсутнє пряме запитання до героя про його ім'я, проте воно виражене опосередковано через діалоги інших героїв:

— *Ой сивий орле, високо літаш,
Високо літаш, далеко видаш, —
Чи де видав ти, орле, корабель на морі?
— Ой я го видав, я сам там бував.
А по тім кораблі — усе столове,
Поза столове сидять панове,
А межі ними найстарший панок,
Найстарший панок на ім'я...* [25, с. 44].

Завдання колядника — назвати ім'я того, кого величають. Текст колядки продовжує мотив «Облога міста»;

б) *запитування про рід чи сім'ю.* Численними є тексти колядок, в яких ліричний герой здобуває перемогу над ворожим військом, чим викликає зацікавлення у короля-неприятеля. Найчастіше використовується прийом запитання не імені самого лицаря, а відомостей про його рід: «Король питає: — *Чий то син грає?* — *Ой грає, грає удовин то син, удовин то син, на ймня пан...*» [24, с. 42], «*Ой цар питає, чий це син грає: — Ой коли б я знав, чий це син іграв, то я б за нього царівну оддав*»⁵ [схоже: 39, с. 113; 17, с. 88—89], «*Ой виїшов до його до цар турецький: — Ой коли б я знав, хто військо завоював*» [14, с. 196], «*Чий же то синок та й войовничок?*» [14, с. 196], «*Цар его не знав та в вуйська питав: — Коли б же я знав, чий син конем грав*» [20, с. 91—92], «*А король каже: — Чиє се дитятко, умне, розумне ще й догадливе, що він теє військо і посік, порубав?*» [14, с. 198], «*Та чи ти царевич, чи королевич?* — *Я отецький синок, сам собі царьок*» [6, с. 14] та ін.

Як бачимо, особливістю формули «запитання — відповідь» в українських колядках є не безпосереднє запитання імені власне героя, а намагання дізнатися, чий він син, а, отже, якого він роду. Очевидно, що дана епічна формула в українському фольклорному тексті зазнала певної трансформації відповідно до національної традиції — поваги до роду, до батьків.

Інколи цілі тексти колядок побудовані за формулою «запитання — відповідь» [42, с. 277; 46, с. 86]:

*Їхав Павлечко через густий лісок,
Рефрен: Соколю ясний, паничу красний, Павлечко!
Зустріло его сімсот козаків,
Не чорне перо по кониченьку полягло.
Питають його, чи є в його батенько.
— Не був я дома, гуляв я в пана в гетьмана!
В мене батенько — вороний коник!
Питають його, чи є в його матінка.
В мене матінка — зостра шабелька.
Питають його, чи є в його братичок.
В мене братичок — золотий лучок.
Питають його, чи є в його сестриця.
В мене сестриця — ясна зірниця.
Питають його, чи є в його миленька.
В мене миленька — постіль біленька* [26, с. 59].

⁵ Зап. Галайчук В. 22.08.1998 р. у с. Богдани Вишгородського р-ну Київської обл. від Місниченко Надії Михайлівни, 1937 р. н., Голуб Ганни Іванівни, 1932 р. н.

Їхав Марочко од полку до полку,
Сам красен,
Під ним коничок увесь у золоті —
Аж пляше!
Зустріло його три розбойники,
Стали його сікти, рубати,
Сікти, рубати, розпитувати:
— Чи єсть у тебе рідний батенько?
Чи єсть у тебе рідна матінка?
Чи єсть у тебе рідна сестриця?
— В мене батенько — ясний місяць,
В мене матінка — ясне сонечко,
В мене сестриця — ясна зірниця [14, с. 245].

Схожа ситуація моделюється в билині «Дунай і Настасья-королевична». На запитання шаховинського короля, чому богатир нічого не їсть і не п'є, Дунай відповідає: «Ще нічим мені, Дунаєві, похвалитися: у мене немає, Дуная, золотої казни, у мене немає, Дуная, доброго коня, у мене немає, Дуная, гострого списа, у мене немає, Дуная, батька-матері, у мене немає, Дуная, молоді дружини, у мене немає, Дуная, рідненької сестри» [2, с. 287].

Ситуація «запитання-відповідь» є, фактично, обов'язковим компонентом билин. Епічний розвиток подій билинного героя починається чи отримує продовження через запитання імені / роду / землі. У билині «Добриня і Василь Казимирович» король Ботиян Ботиянович при першій зустрічі з богатирами запитує: «Ви звідкіля, добірні добрі молодці, ви з якої землі і з якої орди, ви якого є батька та і матінки, та якого ви роду-племені, а ще яким вас, звияжних, іменем зовуть, звияжких величають по батькові?» [2, с. 95]. Таке ж питання ставлять бояри іншому богатиреві: «Ох ти гої є, добірний добрий молодче! Яким тя чесним іменем зовуть? Як тя величають по батьківськи?» На що отримують відповідь: «Мене іменем зовуть — Іллею, а величають — син Іванович» [2, с. 129]. У іншому варіанті цієї билини князь Володимир запитує Іллю Муромця: «Ти звідкішній, добірний добрий молодче, ти з якої землі і з якої орди? Ти якого батька та ти є, якої матері, ти якого будеш роду-племені, а яким же тебе та іменем зовуть, звияжного величають та по батькові?» [2, с. 138].

Ситуація «запитання-відповідь» варіативно моделюється у билинах «Богатирі на заставі. Бії Іллі Муромця з сином», «Три поїздки Іллі Муромця», «Альоша визволяє сестру», «Дунай сватає нарече-

ну Володимиру», «Микула і Вольга», «Козарин», «Саур і його син» [2, с. 212, 218, 268—269, 302, 322, 425, 438, 463] тощо.

Ситуація «Наказ встати до бою». Як стверджує Є. Мелетинський, ця формула не така поширена в едичній епічній поезії, аніж запитання — відповідь [47].

В колядково-щедрівкових текстах ця формула також не є часто вживаною, проте іноді ми її зустрічаємо:

Жовнір молодий на лужку лежить,
При правім боці шабельку держит.
Підійшла д' нему Божая Мати:
Ой синку, синку, вже би вставати.
Вже твоє войско давно устало...

[5, с. 134; 39, с. 47—48].

Образ Матері Божої, очевидно, пізніше нашарування, бо є кілька текстів, в яких сина змушують вставати батько чи мати:

Там Толя сидить, стрілочку струже,
Стрілочку струже, ручки малює.
Приходить до нього батенько його:
— Кидай стругати, йди воювати,
Бо твої города турки обняли... [10, с. 285].

Там наш Иванко коника пасе,
Коника пасе та й твердо заснув.
Приходить д' нему ше рідна мати:
Встанько, Иванку, а вставай, ни спи,
Твоє подвір'ї Турки займили! [43, с. 99—100].

Іноді прямий наказ реалізується через описові звороти, в яких, проте, чітко вказано на мету — змусити сина встати, піднятися:

Надійшов д' нему батенько єго:
— Ти, сину, сидиш, а ніч не видиш.
Турки, татари Підгір'я взяли,
Полон забрали, долів погнали! [25, с. 56].

На тім тарельці гречний молодець
Органи грає, красно співає.
Надійшов д' нему татуньо єго:
— Ти, сину, сидиш, нічого не видиш...
Турки, татари Підгір'я взяли,
Підгір'я взяли, долів загнали [28, с. 25—26].

У деяких подібних текстах змушують пана піднятися не мати чи батько, а воїни, слуги чи сторожа:

Пане господарю, ти спиш, буяєш,
Ти спиш, буяєш, а нічо не знаєш,
Же на твоє подвір'я турки зайшли,
Же турки зайшли й а в твою землю.
Ой устав, крикнув на свого щурю...

[14, с. 216; 42, с. 275—276].

Іноді пана будять слуги і він покvapно схоплюється зі сну. В таких випадках довгі описи зборів також опущено — лицар швидко хреститься, хапає зброю і спішить на оборону своєї землі:

*Ой ісхопився, перехрестився,
Та крикнув же він на свої слуги:
— Служеньки мої найвірніші!
Єдні винесіть меча острого,
Другі виводіть коня перського.
Най я поїду, орду догоню,
Моє подвір'я назад оберну... [25, с. 24].*

*Ой устав, крикнув на свого цурю:
Ой цурю, цурю, ти вірний слуго!
Всідлай ми коня, коня в стременах,
Вбери ми хорта, хорта в ремеза
Та най поїду за тими турки [14, с. 216].*

Ситуація «Лицар збирається на війну» моделюється в текстах колядок і щедрівок досить детально. Найчастіше парубок стає дуже рано (формула першочасу, прачасу. — О. Г.), вмивається, сідлає коня, вибирає зброю:

*По загуменю пшеницю сіє,
Пшеницю сіє, злотом леліє
Гожий молодець; личко вмиває,
Личко вмиває, коня сідлає,
Коня сідлає, зброю збирає.
Бере він собі сніпок стрілок,
Собі найперше — золотий лучок [25, с. 51].*

*Наш пан огречний найраньше устав,
Найраньше устав, три свічі зукав.
При першій свічі — личенько вмивав,
При другій свічі — шубоньки вбирав,
При третій свічі — слуги побуджав:
Ой слуги, слуги, треба вставати,
Коня сідлати, у Львів їхати [5, с. 60—61].*

*Ой а ще раньше наш панонько встав.
Ой устав, устав, три свічі зукав:
При одній свічі личенько вмивав,
При другій свічі шатоньки вбирав,
При третій свічі коника сідлав [25, с. 54].*

*Ай бо ши ранше молодчик устав, три свічки зукав.
При одні свічці личенько вмивав.
При другі свічці ніженки вбував, в сукні ся вбирав.
При треті свічці коника сідлав, з коньом розмовляв:
— Ой коню, коню, продам я тебе [39, с. 38].*

*Ой гордий, пишний, кмітський молодче!
Рефрен: Не дубкай, не дубкай, коню,*

*Золотых підків не зрываї.
Раненько встає, личко вмиває.
Та й ся збирає під Київ-місто [39, с. 46].*

*Ой рано, рано зорі зорили,
Та еще ранше господар устав.
...При єдній свічі ніженки вбував,
При другій свічі та личко вмивав,
Й а личко вмивав та бога просив... [14, с. 193].*

*Пан Платон устав, три свічі спалив.
Одну спалив умиваючись,
Другу спалив обуваючись,
Третю спалив — по двору походив,
По двору походив, лучком подзвонив,
Лучком подзвонив, челядь побудив [6, с. 14].*

Часто опис вибирання героя мінімізується і зводиться до функції того, хто скликає військо. Лицар прокидається дуже рано, з тим, щоб вчасно розбудити братів:

*Хведорко уставъ, въ звоны зазвонивъ,
Въ звоны зазвонивъ, братте побудивъ:
Вставайте, браття, бо вже й не рано,
Та поїдемо въ чистое поле,
Въ чистое поле, на полюванне [33, с. 165].*

*Ой рано, рано кури запіли,
А ще найранше пан Іванко встав,
Лучком забряжчав, братів пробуджав.
— Вставайте, браття, коні сідлайте,
Коні сідлайте, хорти скликайте
Та поїдемо в чистеє поле
На прогуляння, на полювання [27, с. 33].*

Ситуація «Лицар збирається на війну» часто моделюється у билинах: «Молодий Добринюшка Микитинець він скоренько встав та то й від міцного сну, умивався-то Добринюшка білесенько, одягався він та хорошенько, виходив із палати балокам'яної та й на свій на славний на широкий двір, приходив він у стаєнку... та й сідлав Добринюшка доброго коня...» [2, с. 44]. В іншому варіанті цієї билини картина ранішнього збирання багатиря ще більше розширена через детальний опис сідлання коня: «Стаєє він спозаранку ранесенько, вмивається він та й білесенько, вбирається та гарнесенько, а сідлає свого та й доброго коня, накладає ж він пітнички на пітнички, а на пітнички він кладе войлочки, а на войлочки черкальське сідельце» [2, с. 53].

На відміну від колядок, у яких момент збирання лицаря на виїзд описаний лаконічно, у били-

нах ця ситуація моделюється дуже детально. Напр., старий козак Ілля Муромець, зауваживши ворога, будить на зорі товаришів: «Від сну молодці прокидалися, дзерельною водою умивалися, вони білим рушником утиралися, вони Господу Богу помолилися, а посилали Альошеньку Поповича. Як виходить Альошенька із білого шатра, засвистів він коня та із чистого поля; Як біжить його кінь — то земля-мати дрижить. Як крутесенько Альошенька сідлав коня, він сідлаве, гнуздав та коня доброго: він накладав вуздеченьку тасьмяну, він накладав сіделечко черкаське, він дванадцять попруг та шовку білого, і ще шовку білого й шамахинського; він тринадцяту попругу через хребетну кість, та не заради краси, а заради міцності...» [2, с. 195].

Отже, загальні, типові образи, чи т. зв. постійні місця є тим єднальним елементом, який, як своєрідне кліше, дає можливість сучасному дослідникові фольклорного тексту простежити міжжанрову міграцію, динаміку розвитку тексту, належність його до певної епохи.

Типові епічні формули *loci communes* як релікти лицарської поезії втілюються у формулах-символах *битва = оранка, засівання, жнива*. Одними із найпоширеніших епічно-символічних образів, притаманних колядкам, є *бій, битва*, що метафорично передано через *орання / засівання / жнива*. Такі ж образи трапляються у «Слові про похід Ігорів». У билинах запекла битва передається через образ *кововиці*. Символічна формула *битва-бенкет*, на відміну від «Слова про похід Ігорів», не знайшла своє вираження у колядках та щедрівках.

Формула *наближення війська до поля битви = насування грозової хмари* несе символічне навантаження позначення «великої кількості». Незліченну кількість княжого війська колядки передають через традиційно повторювані метафоричні вислови. Одним із таких сталих конструкцій є слово *хмара*, яке має додаткове, переносне значення — багато. Цю традиційну формулу використав і автор «Слова о полку Ігоревім»: «Черные тучи с моря идут, хотят приккрыть четыре солнца». У билинах на позначення незліченної кількості війська застосовується формула «*черным-черно*».

Поширеними на позначення великої кількості війська є метафоричні відображення *військо — пара з*

коней — чорна хмара — дим, непряме порівняння *голуби гули*, яке уособлює сильний шум, гул, здригання землі: «*Військо рушає, світ ся здригає*».

Locī communes «чорний ворон» та «чорний пожегар», які є складовими більш структурно складної формули-кліше «Чорний пожегарець ножечки коле, ему з ніжок кров виступає, кров виступає, слід заливає. А чорний ворон все залітає і з слідів кривцю все випиває» властиві не лише колядкам і щедрівкам, а й думам та баладам, і несуть символічне епічне навантаження болю, страждання, і неминучої смерті.

Однією із найпоширеніших початкових тавтологічних формул є *шум-дзвін*. Це *locus communes* властиве як для колядок та щедрівок, так і весільних пісень. В обрядових піснях ця формула трансформується у багатоваріантну *летіти-шуміти, шуміти-густити, дудніти-шуміти, бряжчати-шуміти, шуміти-бриніти*. Варіантом до формули «шум-дзвін» є вираз *стукнути-грякнути*, яка є досить частотною у текстах колядок і логічно продовжує аудіоряд шуму.

Тавтологічні сталі формули *мостити мости, гатити гатки* є типовими для лицарської поезії. В українських колядкових і весільних текстах вони є одними із улюблених художніх прийомів і знаходять своє вираження у текстах з контамінованими військово-мисливсько-весільними мотивами.

Окружинами давньої епічної поезії є формули на позначення часопросторових відношень. Символом ранньої години чи т. зв. прачасу у колядкових текстах є запитання: «*А що нам било з нащадку світа?*», зачинові формули *ой рано, рано* чи метафорична формула *схід сонця = колись дуже давно*. Первісна епічна формула «ранні часи», яка означала міфічний час, першочас, поступово трансформувалась у формулу «рано раненько» і заховалась у текстах колядок з героїчними мотивами, набувши прямого значення ранньої пори доби, світанку.

Одним із структурних складників героїчної поезії є моделювання ситуації. Найтипівішими ситуаціями, змодельованими в текстах зимової обрядовості, є *запитання—відповідь, наказ встати до бою, лицар збирається на війну*. Ситуація *лицар збирається на війну* моделюється і в билинах, і в українському весільному обряді.

1. Буслаев Ф.И. Об эпических выражениях украинской поэзии: (По поводу Сборника украинских песен, изданных М.А. Максимовичем в Киеве в 1849 году) / Ф.И. Буслаев // Москвитянин. — 1850. — Ч. 5. — № 18. — Отд. III. — С. 19—44.
2. Былины : в 2-х т. — Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1958. — Т. 1. — 564 с.
3. Виноградова Л.Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян: Генезис и типология колядования / Виноградова Л.Н. — Москва : Наука, 1982. — 256 с.
4. Гнатюк В. Колядки і щедрівки / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. — Львів, 1914. — Т. I. — 270 с.
5. Гнатюк В. Колядки і щедрівки / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. — Львів, 1914. — Т. II. — 380 с.
6. Гринченко Б. Етнографіческие материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях / Б.Д. Гринченко. — Т. III. Пѣсни. — Черниговъ : Типография Губернскаго Земства, 1899. — 767 с.
7. Грушевський М.С. Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / Михайло Грушевський ; упоряд. О.М. Таланчук ; приміт. С.К. Росовецького. — Київ : Либідь, 1994. — Т. 4. — Кн. 1. — 336 с. — («Літературні пам'ятки України»).
8. Гура А.В. Ворон / А.В. Гура // Славянские древности: этнолингвистический словарь : в 5 т. / под ред. Н.И. Толстого. — Москва : Междунар. отношения, 1995. — Т. 1: А—Г. — С. 434—438.
9. Денисюк І.О. Релікти лицарсько-дружинної та билинної поезії (знахідки у фольклорі волинсько-польського ареалу) / Іван Денисюк // Слово і Час. — 2003. — № 1. — С. 22—28.
10. Календарно-обрядові пісні / упоряд., передм., приміт. О.Ю. Чебанюк ; іл. худож. В.Є. Перевальського та А.Ф. Павленка. — Київ : Дніпро, 1987. — 392 с. : іл. — (Б-ка укр. усної народної творчості).
11. Колесса Ф. Українська усна словесність / Філарет Колесса. — Львів : НТШ, 1938. — 645 с.
12. Колесса Ф. Українські народні думи: перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів / Філарет Колесса. — Львів : Просвіта, 1920. — 177 с.
13. Колядки та щедрівки в сучасних записках / упоряд. С.А. Китова. — Черкаси : БРАМА, 2003. — 248 с. : іл.
14. Колядки та щедрівки: зимова обрядова поезія трудового року / упоряд., передмова і примітки О.І. Дея. — Київ : Наукова думка, 1965. — 804 с.
15. Костомаров М. Слов'янська міфологія / М.І. Костомаров. — Київ : Либідь, 1994. — 384 с.
16. Кулиш П. Записки о Южной Руси : в 2 томах / П. Кулиш. — Санкт-Петербургъ, 1856. — Т. I. — 322 с.
17. [Лукашевич П.А.] Малоросійськія и Червонорусскія народныя думи и пѣсни / [Платон Акімович Лукашевич]. — Санкт-Петербургъ, 1836. — 170 с.
18. Маєрчик М. Орнітоморфні уявлення про душу (проблеми генези та семіозису) / Марія Маєрчик // Студії з інтегральної культурології: THANATOS. — № 1. — С. 92—104.
19. Макаев Э. «Эдда» и устная эпическая традиция / Э. Макаев // Проблемы сравнительной филологии. Сборник статей к 70-летию В.М. Жирмунского. — Москва ; Ленинград, 1964. — С. 408—417.
20. Малинка Ал.Н. Сборникъ матеріаловъ по малорусскому фольклору (Черниг., Волинск., Полтавск., и нѣкот. др. губ.): Колядки, щедровки, загадки, пословицы, заговоры, народн. медицина, примѣты, рассказы и сказки / Ал.Н. Малинка. — Черниговъ, 1902. — 411 с.
21. Мелетинский Е. «Эдда» и ранние формы эпоса / Мелетинский Е.М. — Москва : Наука, 1968. — 367 с.
22. Москаленко М. Фольклорний алфавіт давньоруського космосу / Михайло Москаленко // Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / упоряд., передм. та пер. Михайла Москаленка. — Київ : Дніпро, 1988. — 296 с.
23. Народні перлини / упоряд. текстів та вступ. слово Михайла Стельмаха. — Київ : Дніпро, 1971. — 391 с.
24. Народні пісні Буковини в записках Юрія Федьковича / упоряд. і примітки О.І. Дея і О.С. Романця. — Київ : Музична Україна, 1968. — 224 с.
25. Народні пісні в записках Івана Вагилевича / упоряд., вст. ст. і примітки М.Й. Шалати. — Київ : Музична Україна, 1983. — 160 с.
26. Народні пісні в записках Івана Манжури / упоряд., вст. ст. і примітки Л.С. Каширіної. — Київ : Музична Україна, 1974. — 352 с.
27. Народні пісні в записках Івана Нечуя-Левицького / упоряд., вст. ст. і примітки О.І. Дея. — Київ : Музична Україна, 1985. — 104 с.
28. Народні пісні в записках Маркіяна Шашкевича / упоряд., вст. ст. і примітки М.Й. Шалати. — Київ : Музична Україна, 1973. — 111 с.
29. Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записках / упоряд., вст. ст. і примітки О.І. Дея, В.Г. Пінчука. — Київ : Музична Україна, 1974. — 216 с.
30. Пермяков Г. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише) / Г. Пермяков. — Москва : Наука, 1970. — 240 с.
31. Плісецький М. Українські народні думи: сюжети і образи / Марко Плісецький. — Київ : Кобза, 1994. — 364 с.
32. Потєбня А. Объясненія малорусских и сродных народных пѣсень / А. Потєбня. — Варшава : въ типографіи Михаила Земкевича, 1887. — Т. II: Колядки и щедровки. — 809 с.
33. Пчілка Олена. Українські колядки / Олена Пчілка // Киевская старина. — Київ, 1903. — Т. I [Т. 80]. — Січень. — С. 52—175.
34. Рождественский Ю.В. Что такое «теория клише»? / Ю.В. Рождественский // Пермяков Г. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише). — Москва : Наука, 1970. — С. 212—237.

35. Словарь української мови / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : в чотирьох томах. — Т. 4. Р—Я / НАН України ; Ін-т української мови. — Київ : Наукова думка, 1997. — 616 с.
36. Слово про Ігорів похід / перекл. М. Рильського. — Київ : Дніпро. — 88 с.
37. Сумцов Н.Ф. Воронъ въ народной словесности (Изъ «Этнографическаго Обозрѣнія», 1890. — Кн. 1) / Н. Сумцов. — Москва, 1890. — 31 с.
38. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / упоряд., передм. і примітки О.І. Дея. — Київ : Наукова думка, 1983. — 526 с.
39. Фольклорні матеріали з Отчого краю / зібрали Василь Сокіл та Ганна Сокіл ; у ноті завела Л. Лукашенко ; вст. слово С. Павлюка. — Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1998. — 615 с.
40. Франко І.Я. Теща в полоні у зятя / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. — Київ : Наукова думка, 1984. — Т. 42. — С. 115—123.
41. Чижевський Д. Лекції з історії української літератури / Дмитро Чижевський // В. Петров, Д. Чижевський, М. Глобенко та ін. Українська література. Історія української культури. — Мюнхен ; Львів, 1994. — С. 67—82.
42. Чубинський П.П. Труды Этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русскій край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отдел / П.П. Чубинскій. — Т. 3: Народный дневникъ. — Санкт-Петербургъ, 1872. — 488 с.
43. Шухевич В. Гуцульщина. — Ч. 4 / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. — Т. VII. — Львів : НТШ, 1904. — 272 с.
44. Kolberg O. Dzieia wszystkie / Oscar Kolberg // Ruñ Czerwona / z rękopisyw opracowali W. Kuraszkiewicz, B. Linette, M. Tarko ; wstkr O. Gajkova ; red. M. Tarko. — Wrocław ; Poznań : Ludowa spółdzielnia wydawnicza ; Polskie wydawnictwo muzyczne, 1976. — Т. 56. — Cz. 1. — Ss. LXXXI, 445 : il.
45. Moszycki K. Kultura ludowa siowian / Kazimierz Moszycki. — Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1939. — Cz. 2: Kultura duchowa. — Т. II. — 1642 s.
46. Rawita-Gawroński Fr. Szchedrywki z Tarnawy / Fr. Rawita-Gawroński // Lud: organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie. — Lwów : nakładem Towarzystwa Ludoznawczego, 1898. — Rocznik 4. — S. 84—93.
47. Мелетинский Е. «Общие места» и другие элементы фольклорного стиля в эддической поэзии / Мелетинский Е.М. // <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky17.htm>.

Oksana Halaychuk

TRADITIONAL EPIC FORMULAS AS A REFLECTION OF RELICTS OF KNIGHTHOOD IN UKRAINIAN CHRISTMAS CAROLS

Traditional invariable formulas-clichés of military character in the Ukrainian Christmas carol are investigated and analyzed in the article. It is well proved that in princely times Ukrainians had a chivalrous poetry. This poetry has saved as loci communes in different genres of Ukrainian folklore.

Keywords: loci communes, formulas-cliches, Christmas carols, knighthood.

Oksana Galaychuk

ТРАДИЦИОННЫЕ ЭПИЧЕСКИЕ ФОРМУЛЫ КАК ОТОБРАЖЕНИЕ РЕЛИКТОВ РЫЦАРСТВА В КОЛЯДКАХ И ЩЕДРОВКАХ

Выделены и проанализированы традиционные постоянные формулы-клише воинского характера в украинских колядках и щедровках. Доказано, что в княжеские времена украинцы имели рыцарско-дружинную поэзию, реликты которой распределились по разным жанрам украинской устной словесности как loci communes.

Ключевые слова: loci communes, формулы-клише, колядки и щедровки, рыцарство.